

Gerd THEISSEN / Annette MERZ

Povijesni Isus

Udžbenik

PREVELI

Denis Hranj

doc. dr. sc. Ksenija Magda

Teološki fakultet
»Matija Vlačić Ilirik«
ZAGREB, travanj 2015.

NASLOV IZVORNIKA

Der historische Jesus. Ein Lehrbuch., 3. Auflage, Gerd THEISSEN / Annette MERZ
Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2001.

NAKLADNIK

Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«,
Radićeva 34, Zagreb

ZA NAKLADNIKA

doc. dr. sc. Lidija Matošević

PRJEVOD

Denis Hranj, Predgovor, poglavlja 1. – 12., izuzev 8. (4.2 – 10.3.)
doc. dr. sc. Ksenija Magda, poglavlja 8. (4.2 – 10. 3.), 13. – 16., Retrospektiva, Rješenja

Biblijski navodi preuzeti su iz Biblije u izdanju Kršćanske sadašnjosti.

TEOLOŠKO-JEZIČNA LEKTURA

Ruben Knežević, dipl. theol.

PRJELOM I GRAFIČKA PRIPREMA

Teofil Dereta

TISAK I UVEZ

Tiskara Zelina d. d.
K. Krizmanić 1, Sveti Ivan Zelina

Copyright za ovo izdanje: © 2001, 1996 Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen

Copyright za hrvatski prijevod: © 2015, Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«, Zagreb, Radićeva 34.

Sva prava pridržana. Ni jedan dio ove knjige ne smije se bez odobrenja nakladnika reproducirati ili prenositi u bilo kojem obliku, ni na koji način, elektronički ili mehanički, uključujući fotokopiranje, snimanje ili pohranjivanje u bazu podataka.

Izdanje ove knjige pripomogli su novčanom potporom:

Gerd Theissen

Martin-Luther-Bund

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 000903502

PREDGOVOR NJEMAČKOM IZDANJU

Bavljenje povijesnim Isusom često je u proteklim naraštajima bilo povezano s porukom o tome da intenzivno suočavanje s njime nije teološki važno. Presudan je bio naviješteni Krist, kod koga se moramo uvjeriti samo u to da nije u suprotnosti s onim što znamo o povijesnome Isusu – a toga je, navodno, vrlo malo. Ova je poruka bila djelotvorna. Mnogi su danas bespomoćni kada treba argumentirano razjasniti što znamo o povijesnome Isusu, što tek naslućujemo i što ne možemo znati. Knjige koje tvrde da iznose pravu istinu o Isusu, želeći objelodaniti stvarnog Isusa smještenog negdje iza crkvenih krivotvorina, jednako malo popunjavaju ovu tržišnu prazninu znanja kao i poučna djela, koja na temelju religijskih čežnji i etičkih vrijednosti našeg vremena stvaraju jednoga novog Isusa. Obje strane omalovažavaju strpljiv znanstveni rad. Pa ipak, u prosvijećenom društvu i otvorenoj crkvi koja sebi želi položiti račune o svojim vlastitim temeljima nema druge alternative osim znanosti.

Ovaj udžbenik želi predstaviti znanstveno istraživanje o Isusu – ne samo rezultate toga istraživanja, nego i *proces nastajanja same znanstvene spoznaje*. Napisan je u uvjerenju da su dvije stotine godina povijesnokritičkog istraživanja o Isusu, kao i izvori o Isusu i njegovoj okolini, čiji se broj u tom vremenu iznimno povećao, donijeli važne spoznaje. Naravno, uza znanstveni proces ide i mnogo toga što zahtijeva strpljenje čitateljica i čitatelja, koji su prije svega zainteresirani za neposredno jasne rezultate.

Znanost ne kaže: »Ovo je ono što je bilo«, nego, »To je moglo biti tako na temelju izvora«. Mi dakle razmatramo sve relevantne izvore – ne samo kanonska evanđelja nego i apokrifna; ne samo kršćanske tekstove u kojima se spominje Isus, nego također i one nekršćanske. Uz njih uvijek donosimo i tekstove koji služe kao osnova za zaključke i hipoteze.

Znanost nikada ne kaže: »Tako je«, nego samo: »Tako nam izgleda, na temelju trenutnog stanja istraživanja.« A to, zapravo, znači: »na temelju trenutnog stanja našega znanja i naših zabluda.« Zbog toga uza svaku važnu temu pružamo i pregled istraživanja odnosnoga područja. Ukratko se referiraju klasična stajališta koja se u varijacijama uvijek iznova vraćaju. To bi trebalo pomoći u svrstavanju, vrjednovanju i relativiziranju odluka zastupljenih u ovoj knjizi.

Znanost ne kaže: »To je naš rezultat«, nego: »To je naš rezultat na temelju primjene određenih *metoda*.« Put kojim znanost dolazi do svog cilja jednako je važan kao i cilj – a često još i važniji. Jer put može biti ispravan čak i onda

kada se cilj pokaže usputnom stanicom koju treba ponovno napustiti. Stoga se u ovoj knjizi često može naići na metodološka i hermeneutička promišljanja. To je primjereno, budući da postoji skepticizam u pogledu toga zna li se uopće nešto o povijesnome Isusu. Čitavo jedno poglavlje (četvrto) bavi se ovim pitanjem.

Znanost, na poslijetku, zna da su njezini rezultati prolazniji od problema na koje ona pokušava odgovoriti. To vrijedi i za istraživanje o Isusu. Unatoč izobilju mišljenja i stajališta, neki se temeljni problemi uvijek iznova vraćaju. Oni tvore konstante. Stoga je naš prikaz okrenut prema problemima. Već i zbog transparentnosti i jasnoće svaki puta kažemo gdje bi se – na temelju stanja našeg znanja i naših zabluda – mogla nalaziti rješenja.

S obzirom na to da znanost ne može jednostavno »pripovijedati« o stvarnosti, nego reflektira o izvorima, stanju istraživanja, metodama i problemima, znanost je kompliciran posao. Mi u tome vidimo izazov za one koji to znanje prenose. Naša knjiga želi što je jasnije moguće prenijeti različite stupnjeve našeg poznavanja problema, kao i djelić radosti sudjelovanja u potrazi za istinom te u ispravicima naših zabluda unutar znanstvenog procesa. Na umu su nam i čitateljice i čitatelji, zainteresirani laici koji se žele informirati o Isusu. Zato je svim grčkim i hebrejskim citatima pridodan i prijevod. Trudimo se dakle da što manje podlegnemo akademskoj sklonosti i zamjenjujemo dubokoumnost s nejasnoćom. Stoga je naša knjiga snažno određena didaktičkim promišljanjima. Ona je proizašla iz »Intensivkursen zum Neuen Testament«, koje je autor provodio kao učitelj i u kojima je autorica prije dužeg vremena sudjelovala kao studentica. Svjesno smo napisali udžbenik koji je prikladan i za samostalni studij u malim grupama ili za samostalno proučavanje.

Svako poglavlje započinje kratkim uvodom i pripremnim zadaćama koji često služe upoznavanju važnih tekstova. Tekstovi preuzeti izvan korpusa Staroga i Novog zavjeta pritom se uglavnom navode u cijelosti. Na te bi tekstove trebali obratiti pažnju i oni čitatelji koji nemaju vremena obraditi zadaće koje su uz njih postavljene. Jer, ti su tekstovi važni za činjenične probleme. Nasuprot tomu, prijedlozi za dodatno čitanje koji se povremeno pojavljuju na ovom mjestu nisu preduvjet za razumijevanje pojedinih poglavlja. Međutim, oni koji bi se željeli intenzivnije baviti nekom temom, na primjer u okviru priprema za ispite, trebali bi obratiti pažnju na ove osnovne priloge.

Glavni dio svakog poglavlja sadrži pregled svih tekstova i problema u vezi s odgovarajućom temom u što je moguće jasnije raščlanjenom obliku. Tablice, usporedbe i skice trebale bi zorno prikazati važne probleme. Podjele u naslove i podnaslove – s istaknutim natuknicama – trebale bi pomoći pri sažimanju složenih predmeta, kako bi ih se lakše upamtilo.

Na kraju svakoga glavnog dijela nalazi se kratki pregled koji je lišen (umjetne) podjele u naslove i podnaslove. Ovdje se naznačava kako se znanstveni rezultati mogu prevesti u jezik koji je razumljiv za školu, crkvu i društvo. Slijede poticaji za hermeneutička promišljanja. Oni bi s jedne strane trebali rasteretiti činjenični prikaz, jer povijesnom radu neposredno ne pripada pitanje o tome kako se danas možemo ophoditi s njegovim rezultatima. S druge strane, oni su dio didaktičkog koncepta: znanje postaje živim znanjem kada se s njime osobno suočimo i kada ga prenosimo svojim razmišljanjem i doživljavanjem.

Na kraju svakog poglavlja nalaze se zadaće za kontrolu pri učenju, kod kojih se postavljaju i novi problemi – osobito ondje gdje se zahtijeva napor prelaska s onog što je ranije izloženo na ono što je nepoznato. I ove dodatne zadaće pripadaju obradi teme. Rješenja svih zadaća nalaze se na kraju knjige.

Kod oblikovanja pojedinih poglavlja imali smo cilj zaokružiti svaku temu unutar nje same. Onaj tko se, na primjer, bavi Isusovom posljednjom večerom, treba dobiti zaokružen prikaz te problematike, a da pritom nije morao pročitati cijelu knjigu. Stoga se poglavlja pri čitanju mogu preskakati. Onaj tko smatra da svako bavljenje povijesnim Isusom mora započeti s uskršnom vjerom, može i tu započeti s čitanjem.

Čak i udžbenik koji želi prenijeti istraživanje o Isusu, a ne omiljene ideje dvaju autora, obilježen je ipak stanovitom predodžbom o Isusu. To je *kontekstualna predodžba o Isusu*. Isusa se shvaća u kontekstu judaizma i lokalne, društvene i političke povijesti njegova vremena. Stoga se u pozadini ove knjige također nalaze »prethodna razumijevanja« i »interesi«. Tako smo uvjereni da se preko povijesnog Isusa može pronaći judaizmu sklon pristup, da suočavanje s njegovom porukom pooštrava društvenu svijest te da susret s njim mijenja karakter pitanja koje netko postavlja o Bogu.

Knjiga je zajednički rad. Za sve dijelove u njihovu konačnom obliku odgovorna su oba autora, ali rad smo međusobno podijelili. Najveći dio poglavlja 1, 4 – 5 i 7 – 16 napisao je Gerd Theissen. Poglavlja 2 – 3 i 6 napisala je Annette Merz. Od nje također potječu zadaće i njihova rješenja navedena na kraju knjige, kao i pojedini ulomci u drugim poglavljima.¹ Rukopis je dovršen u rujnu 1995. Literatura koja je poslije toga objavljena nije više mogla biti uključena.

Pojedine dijelove poslali smo na ogled drugima. Za upute i prečitavanje pojedinih dijelova ili čitave knjige zahvaljujemo: Petri v. Gemünden (Ženeva),

¹ Pritom je riječ o sljedećim ulomcima: pogl. I, 1.1.1.-2. (dio povijesti istraživanja); pogl. VII, 1.1.-3. (Nazaret); 3.5. (vjersko obilježje Galileje); pogl. VIII, 4.1.1.-3. (Ivan Krstitelj, izvori, naučavanje i seberazumijevanje); VII, 1.-2. (Isus i žene); pogl. IX, 5.1. (Isusovo naviještanje o sudu); pogl. X, 4.2. (Je li Isus bio mag?); pogl. XI, 1.4-6. (dio povijesti istraživanja); 3.6. (Mt 20,1-12 u okviru rabinskih prisposoba o plaći); pogl. XII, 2.1.-2. (Isus kao učitelj); V, 1.-6. (zapovijed o ljubavi); pogl. XV, 2.5.2. (prvo Isusovo ukazanje); 3. (hermeneutika). Annette Merz je sveukupno napisala oko jednu trećinu ove knjige.

Michaeli Höckel (Göttingen) i Christi Theissen (Heidelberg). Dörte Bester (Heidelberg) temeljito je proučila velike dijelove knjige i, gledajući iz studentske perspektive, unijela obilje prijedloga za poboljšanja koje smo sa zahvalnošću prihvatili. Zahvaljujemo, nadalje, Matthiasu Walteru i Heike Goebel za čitanje ispravaka i Dörte Bester za suradnju pri izradi kazala. Izdavač dr. Arndt Ruprecht pratio je i ohrabrivao stvaranje ove knjige. Njezina je pretpovijest dugačka i ona je na poslijetku proizašla iz rada na dopunskom svesku uz »Geschichte der synoptischen Tradition« R. Bultmanna. Stoga mu zahvaljujemo.

Knjigu posvećujemo Christophu Burchardu za 65. rođendan, u znak zahvalnosti kolegi i učitelju koga svi cijenimo i volimo.

Heidelberg, siječnja 1996.

Gerd Theissen

Annette Merz

PREDGOVOR HRVATSKOM IZDANJU

Od pedesetih do sedamdesetih godina prošloga stoljeća »Povijesni Isus« bio je samo rubna tema u teologiji. Raspravljalo se intenzivno samo o njegovu odnosu prema naviještenom Kristu ranoga kršćanstva. To se promijenilo. U prethodnoj se generaciji pojavio velik broj publikacija o povijesnom Isusu. Povijesna skepsa, koja je smatrala da se o njemu može reći vrlo malo, napravila je mjesta novom optimizmu. Danas je većina znanstvenika koji istražuju ovu temu uvjerena da o ovoj, za kršćanstvo središnjoj ličnosti, možemo sastaviti profiliranu sliku. Ovaj udžbenik prikazuje bilancu toga novog istraživanja o Isusu. Kontinuitet s ranijim istraživanjem vidi se u tome što novi prikaz Isusa ne završava s temom raspeća, nego se bavi nastankom uskrsne vjere i razvojem pouskrsne kristologije.

Oba autora ove knjige pokušavaju ne stavljati u prvi plan vlastita gledišta o Isusu. Namjera je, naprotiv, prikazati istraživanje u svojoj širini. Isus je za globalno kršćanstvo toliko važan da bi bilo neprikladno prikazivati u udžbenicima neku specifičnu sliku o Isusu kao važniju, a ne ono što se pokazalo kao dostojno konsenzusa. I tu se promijenilo teološko okruženje: povijesni je Isus ponovno postao važna teološka tema. Nitko se danas ne mora više opravdavati ako se njime želi baviti iz teološkog interesa.

Radujemo se što se naša knjiga pojavila i na hrvatskom jeziku. Odnos prema Isusu povezuje globalno kršćanstvo. Teologiju u svim zemljama povezuje zaključak u tome da se izvori o Isusu moraju proučavati metodama povijesne znanosti – pa i kad ono što o njemu govore teologija i vjera nadilazi granice povijesne znanosti.

Radujemo se prijevodu ove knjige i zbog toga što se time pokazuje da teologija u Europi kroči u intenzivniju razmjenu, koja za sve strane znači samo dobitak. Zahvaljujemo svima koji su doprinijeli ovome prijevodu i koji su omogućili ovu publikaciju, posebno kolegicama i kolegama s Teološkog fakulteta »Matija Vlačić Ilirik«.

O Uskrsu, 2015.

Gerd Theissen, Sveučilište u Heidelbergu

Annette Merz, Sveučilište u Utrechtu

SADRŽAJ

Predgovor njemačkom izdanju	5
Predgovor hrvatskom izdanju	9
Često navođena literatura i njezine skraćenice	21

I. POGLAVLJE – POTRAGA ZA POVJESNIM ISUSOM

Uvod	27
1. PET FAZA POTRAGE ZA POVJESNIM ISUSOM	28
1.1. Prva faza: Kritički »poticaji« za pitanje o povijesnome Isusu: H. S. Reimarus i D. F. Strauss; 1.2. Druga faza: Optimizam liberalne potrage za povijesnim Isusom; 1.3. Treća faza: Slom potrage za povijesnim Isusom; 1.4. Četvrta faza: »Nova potraga« za povijesnim Isusom; 1.5. Peta faza: »Treća potraga« za povijesnim Isusom	
2. SAŽETAK I PREGLED: POTRAGA ZA POVJESNIM ISUSOM	38
3. HERMENEUTIČKA PROMIŠLJANJA	39
4. ZADAĆE	40
4.1. Pet faza potrage za povijesnim Isusom	

PRVI DIO – IZVORI I NJIHOVO VRJEDNOVANJE

II. POGLAVLJE – KRŠĆANSKI IZVORI O ISUSU

Uvod	43
1. VAŽNOST IZVANKANONSKE KRŠĆANSKE LITERATURE ZA ISTRAŽIVANJE O ISUSU: TENDENCIJE I FAZE ISTRAŽIVANJA	45
2. SINOPTIČKI IZVORI	51
2.1. Evanđelje po Marku; 2.2. Izvor Logia; 2.3. Evanđelje po Mateju; 2.4. Evanđelje po Luki	
3. IZVORI BLISKI GNOTICIZMU	59
3.1. Evanđelje po Ivanu; 3.2. Tomino Evanđelje; 3.3. Gnostička dijaloška evanđelja	
4. FRAGMENTI EVANĐELJA SA SINOPTIČKIM I IVANOVSKIM ELEMENTIMA	68
4.1. Papyrus Egerton 2 (Evanđelje Egerton); 4.2. Tajno evanđelje po Marku; 4.3. Petrovo Evanđelje; 4.4. Takozvani Oxyrhynchos Papyrus 840	
5. JUDEOKRŠĆANSKA EVANĐELJA	76
6. DALJNI IZVORI: NEOVISNA PREDAJA O ISUSU	79
6.1. Isusove riječi u Novom zavjetu izvan Evanđelja; 6.2. Kasniji dodaci novozavjetnim rukopisima; 6.3. Papija i apostolski oci; 6.4. Ostala »agrafa« i pripovijesti o Isusu	
7. PREGLED	83
8. SAŽETAK I HERMENEUTIČKA PROMIŠLJANJA	84

9. ZADAĆE	85
9.1. Izvankanonski izvori i istraživanje o Isusu	

III. POGLAVLJE – IZVANKRŠĆANSKI IZVORI O ISUSU

Uvod	87
1. JOSIP FLAVIJE O »ISUSU, PROZVANOM KRIST«	88
1.1. Spominjanje Isusa kao brata Jakovljeva (Ant 20,200); 1.2. »Testimonium Flavianum« (Ant 18,63f)	
2. RABINSKI IZVORI: ISUS KAO ONAJ KOJI ZAVODI NAROD (bSANH 43a)	98
3. MARA BAR SARAPION: SIRIJSKI STOIK O »MUDROME ŽIDOVSKOM KRALJU«	100
4. RIMSKI PISCI I DRŽAVNICI O ISUSU, OSNIVAČU SLJEDBE KRŠĆANA	102
4.1. Plinije Mlađi (61. – ca. 120.); 4.2. Tacit (55./56. – ca. 120.); 4.3. Svetonije (70. – ca. 130.); Dodatak: Talus	
5. PREGLED	108
6. ZADAĆE	109
6.1. Flavijevo svjedočanstvo o Isusu prema vjerskom razgovoru na dvoru Sasanida; 6.2. Može li staroslavenska verzija Židovskog rata biti izvorom za proučavanje Isusova nauka i smrti? Kakav je izvorni oblik TestFlav?	

IV. POGLAVLJE – ANALIZA IZVORA: POVIJESNI SKEPTICIZAM I ISTRAŽIVANJE O ISUSU

Uvod	113
1. TRINAEST PRIMJEDBI KOJE IZNOSI POVIJESNI SKEPTICIZAM PROTIV MOGUĆNOSTI POVIJESNOG VRJEDNOVANJA PREDAJE O ISUSU TE ARGUMENTI PROTIV TIH PRIMJEDBI	116
2. HERMENEUTIČKA PROMIŠLJANJA	141
3. ZADAĆE	144
3.1. »Siloviti ga grabe« kao autentični Isusov logion? 3.2. Je li Isus domišljeni lik trećeg naraštaja kršćana?	

DRUGI DIO – OKVIR POVIJESTI ISUSOVE

V. POGLAVLJE – VREMENSKI, POVIJESNI I RELIGIJSKI OKVIR ŽIVOTA ISUSOVA

Uvod	147
1. OSNOVNA OBILJEŽJA OPĆEG JUDAIZMA (»COMMON JUDAISM«) U HELENISTIČKOM I RIMSKOM RAZDOBLJU	148

2. STARJI UNUTARŽIDOVSKI POKRETI OBNOVE U DRUGOM STOLJEĆU PRIJE KRISTA	152
2.1. Razdor unutar tradicionalne aristokracije u doba helenističke reforme; 2.2 Ustanak protiv helenističkih reformatora i seleukidskih vladara; 2.3. Nastanak tri tradicionalne vjerske stranke u doba Makabejaca; 2.4. Razlike između saduceja, farizeja i esena, prema Josipu Flaviju (u 1. st. n. e.); 2.5. Razvoj tijekom 1. st. n. e. i odnos Isusa prema starim »vjerskim strankama«	
3. NASTANAK NOVIJIH UNUTARŽIDOVSKIH POKRETA OBNOVE U 1. ST. N. E.	162
3.1. Mesijanski pokreti u »Razbojničkom ratu« 4. pr. n. e.; 3.2. Radikalno teokratski nauk Jude Galilejca (6. n. e.); 3.3. Proročka oporba: Pokreti Ivana Krstitelja i drugih proroka	
4. SAŽETAK I HERMENEUTIČKA PROMIŠLJANJA	167
5. ZADAĆE	169
5.1. Isus u proročkim okvirima 1. st. n. e.; 5.2. »Učitelj pravednosti« i »Bezbožni svećenik«	
VI. POGLAVLJE – KRONOLOŠKI OKVIR ŽIVOTA ISUSOVA	
Uvod	173
1. OKVIR POVIJESTI ISUSOVE (RELATIVNA KRONOLOGIJA)	174
2. GODINA ISUSOVA ROĐENJA	175
3. ISUSOVO JAVNO DJELOVANJE	178
4. ISUSOVA SMRT	179
5. SAŽETAK I HERMENEUTIČKA PROMIŠLJANJA	182
6. ZADAĆE	182
6.1. Dan Isusove smrti	
VII. POGLAVLJE – GEOGRAFSKI I DRUŠTVENI OKVIR ŽIVOTA ISUSOVA	
Uvod	184
1. ISUSOVO RODNO MJESTO: NAZARET	185
2. SREDIŠTE ISUSOVA DJELOVANJA: KAFARNAUM	187
3. ISUSOVA PUTOVANJA: GALILEJA I OKOLICA	189
3.1. Etničke i kulturne napetosti između Židova i pogana; 3.2. Društvene i ekološke napetosti između grada i sela; 3.3. Društvene i gospodarske napetosti između bogatih i siromašnih; 3.4. Društvene i političke napetosti između vladara i podanika; 3.5. Vjersko obilježje Galileje	
4. MJESTO MUKE ISUSOVE: JERUZALEM	199
4.1. Strukturalne suprotnosti grada i sela u pripovijesti o mucu Isusovoj; 4.2. Mjesta i putovi u pripovijesti o Muci	
5. HERMENEUTIČKA PROMIŠLJANJA	202

6. ZADAĆE	203
6.1. Petronije i otpor protiv careva kipa; 6.2. Isus i Seforis; Zadaća uz poglavlja 5-7: Kronološki pregled	

TREĆI DIO – ISUSOVO DJELOVANJE I NAVJEŠĆIVANJE

VIII. POGLAVLJE – ISUS KAO KARIZMATIK: ISUS I NJEGOVI DRUŠTVENI ODNOSI

Uvod	207
1. FAZE POVLJESTI ISTRAŽIVANJA	210
2. IZVORI: APOFTEGME	213
3. ISUS I NJEGOVA OBITELJ	216
3.1. Isus kao potomak Davidov; 3.2. Isusovo davidovsko podrijetlo kao mesijanski postulat	
4. ISUS I NJEGOV UČITELJ: IVAN KRSTITELJ	218
4.1. Izvori o Ivanu Krstitelju i njihova prosudba (4.1.1. Povijesno smještavanje Ivana Krstitelja; 4.1.2. Naučavanje Ivana Krstitelja; 4.1.3. Mjesto Ivana Krstitelja u povijesti spasenja: kršćanska predodžba o Ivanu Krstitelju i Ivanovo seberazumijevanje); 4.2. Ranokršćanska predaja o Isusovu krštenju; 4.3. Isus i Krstitelj – usporedba; 4.4. Razvoj od Ivana Krstitelja do Isusa (4.4.1. Isusovo iskustvo poziva; 4.4.2. Isusovo iskustvo čudesa)	
5. ISUS I NJEGOVI UČENICI	235
5.1. Pripovijesti o pozivu učenika u evanđeljima; 5.2. Analogije za nasljedovanje i učenništvo u tadašnjem okruženju; 5.3. Karakteristike učenništva	
6. ISUS I NJEGOVI SLJEDBENICI U NARODU	238
6.1. Isus i mnoštvo naroda; 6.2. Isus i familia dei	
7. ISUS I ŽENE U NJEGOVU OKRUŽENJU	240
7.1. Žene u Isusovu okruženju; 7.2. Žensko životno okruženje kao uvid u okruženje Isusova naviještanja	
8. ISUS I NJEGOVI PROTIVNICI	246
8.1. Pismoznanci; 8.2. Farizeji; 8.3. Saduceji; 8.4. Herodovci	
9. SAŽETAK I HERMENEUTIČKA PROMIŠLJANJA	255
10. ZADAĆE	257
10.1. Ivan Krstitelj i Isus: sličnosti koje ostaju; 10.2. Jesu li Ivan Krstitelj i Isus nespojivi? 10.3. Isus i njegovi protivnici: farizeji	

IX. POGLAVLJE – ISUS KAO PROROK: ISUSOVA ESHATOLOGIJA

Uvod	261
1. RAZUMIJEVANJE ISUSOVE ESHATOLOGIJE OD A. RITSCHLA DO DANAŠNJIH DANA: ŠEST FAZA ISTRAŽIVANJA	263
2. METAFORA O KRALJEVSTVU BOŽJEM KAO (PRVA) POVIJESNA PRETPOSTAVKA ISUSOVA ESHATOLOŠKOG NAVIJEŠTANJA	267

2.1. O podrijetlu predodžbe o kraljevstvu Božjem; 2.2. Teokratska predodžba o Božjem kraljevstvu u postegzilsko doba; 2.3. Eshatološko iščekivanje kraljevstva Božjeg u egzilsko i postegzilsko doba	
3. APOKALIPTIKA KAO (DRUGA) POVIJESNA PRETPOSTAVKA ISUSOVA ESHATOLOŠKOG NAVIJEŠTANJA	270
3.1. Proroštvo i apokaliptika: opća usporedba; 3.2. Apokaliptičke izjave o kraljevstvu Božjem u međuzavjetnom razdoblju; 3.3. Neapokaliptičke izjave o kraljevstvu Božjem u međuzavjetno doba; 3.4. Istovremenost futurističkih i sadašnjosnih izričaja o vječnom Božjem kraljevstvu u molitvi i liturgiji	
4. ODNOS IZMEĐU SADAŠNJOSTI I BUDUĆNOSTI U ISUSOVU NAVIJEŠTANJU	274
4.1. Buduća Božja vladavina; 4.2. Sadašnja Božja vladavina (4.2.1. Riječi o ispunjenju; 4.2.2. Riječi o bitci; 4.2.3. Izjave o početku Božje vladavine); 4.3. Spoj sadašnjosti i budućnosti u Molitvi Gospodnjoj	
5. ODNOS IZMEĐU SUDA I SPASENJA U ISUSOVU NAVIJEŠTANJU	286
5.1. Isusovo naviještanje o sudu (5.1.1. Odgovornost za spasenje i propast na sudu; 5.1.2. Slike i metafore suda; 5.1.3. Vrijeme Posljednjeg suda; 5.1.4. Naslovnici naviještanja o sudu); 5.2. Isusov navještaj o spasenju (5.2.1. Spasenje pogana izvan Izraela; 5.2.2. Spasenje odbačenih skupina unutar Izraela; 5.2.3. Spasenje kao novi pravni i društveni poredak u kraljevstvu Božjem); 5.3. Jedinstvo navještaja o spasenju i navještaja o sudu, o budućoj i o sadašnjoj eshatologiji	
6. SAŽETAK I HERMENEUTIČKA PROMIŠLJANJA	296
7. ZADAĆE	301
7.1. O povijesti istraživanja; 7.2. Ostavlja li Isusova predodžba o sudu »sudski postupak« iza sebe?	
 X. POGLAVLJE – ISUS KAO ISCJELITELJ: ČUDESISA ISUSOVA	
Uvod	303
1. ŠEST FAZA RASPRAVE O ISUSOVIM ČUDESIMA	307
2. PRIPOVIJESTI O ČUDESIMA U RANOM KRŠĆANSTVU	313
2.1. Egzorcizmi; 2.2. Izlječenja; 2.3. Čudesisa vezana uz norme; 2.4. Čudesisa o darivanjima; 2.5. Čudesisa o izbavljenjima; 2.6. Epifanije; 2.7. Pregled i sažetak	
3. PREDAJA O ČUDESIMA U RANOM KRŠĆANSTVU KAO POSLJEDICA DJELOVANJA POVIJESNOG ISUSA: BROJNOST SVJEDOČANSTAVA	319
3.1. Svjedoci predaje o čudesima, koji imaju različite interese; 3.2. Predaja o čudesima u različitim slojevima predaje; 3.3. Predaja o čudesima u različitim oblicima i književnim vrstama; 3.4. Predaja o čudesima u ranom kršćanstvu kao posljedica djelovanja povijesnog Isusa i kao najranija kršćanska književna fikcija	
4. ISUS KAO ČUDOTVORAC U USPOREDBI S ČUDOTVORCIMA NJEGOVA DOBA	326
4.1. »Theios Aner«: božanski čovjek; 4.2. Je li Isus bio mag? Ekskurz: magijska i	

karizmatiska čudesa; 4.3. Rabinski karizmatiski čudotvorci; 4.4. Židovski proroci zna- nja u 1. st. n. e.; 4.5. Distinktivni karakter Isusovih čudesa	
5. SAŽETAK I HERMENEUTIČKA PROMIŠLJANJA	331
6. ZADAĆE	336
6.1. Vjera i nevjera; 6.2. Čudotvorac i ljubimac bogova	

XI. POGLAVLJE – ISUS KAO PJESNIK: PRISPODOBE ISUSOVE

Uvod	340
1. FAZE U TUMAČENJIMA PRISPODOBI OD A. JÜLICHERA NADALJE	342
2. OBLICI SLIKOVNOGA GOVORA	347
2.1. Diferencijacija između prispodobe i alegorije: Otkrivanje i relativizacija »one- -point-approach«; 2.2. Razlikovanja unutar prispodobi u širem smislu: jezične figure, prispo- dobe (u užem smislu), poredbe i narativni primjeri	
3. PRISPODOBA KAO PRIPOVLJEST	352
3.1. Odnos između metafore i pripovijesti u prispodobi; 3.2. Počeci prispodobi; 3.3. Pri- povjedna struktura prispodobi; 3.4. Zaključak prispodobe (primjena); 3.5. Književno- kritička klasifikacija prispodobi; Ekskurz: Autentičnost Isusovih prispodobi; 3.6. Pri- spodoba o radnicima u vinogradu (Mt 20,1-16) u okviru rabinskih prispodobi o plaći – jedan primjer	
4. SAŽETAK I HERMENEUTIČKA PROMIŠLJANJA	365
5. ZADAĆE	367
5.1. Oblici slikovnoga govora; 5.2. Velikodušni poslodavac (Mt 20,1-16): ondje zasluga, ovdje milost?	

XII. POGLAVLJE – ISUS KAO UČITELJ: ISUSOVA ETIKA

Uvod	371
1. FAZE POVLJESTI ISTRAŽIVANJA	373
2. ISUS KAO UČITELJ (RABI)	378
2.1. Isusovo obrazovanje; 2.2. Sveto Pismo u Isusovu nauku	
3. ISUSOVA ETIKA IZMEĐU POOŠTRAVANJA I UBLAŽAVANJA TORE	383
3.1. Tora u judaizmu; 3.2. Temeljne izjave o Tori u predaji o Isusu: Ambivalentnost na- sram Tori; 3.3. Pooštravanje normi u predaji o Isusu (3.3.1. Antiteze u Propovijedi na gori); 3.4. Ublažavanje normi u predaji o Isusu (3.4.1. Isus i zapovijed o čistoći; 3.4.2. Isus i zapovijed o šabat); 3.5. Odnos između pooštravanja i ublažavanja normi u Isuso- voj etici	
4. ISUSOVA ETIKA IZMEĐU MUDROSNE I ESHATOLOŠKE MOTIVACIJE	396
4.1. Mudrost i eshatologija u judaizmu; 4.2. Mudrosni motivi u Isusovoj etici; 4.3. Esha- tološki motivi u Isusovoj etici; 4.4. Odnos između mudrosnih i eshatoloških motiva u Isusovoj etici i značenje Tore	
5. ZAPOVIJED O LJUBAVI KAO SREDIŠTE ISUSOVE ETIKE	404
5.1. Dvostruka zapovijed o ljubavi: Pregled nalaza tekstova i tendencija kod sinoptika; 5.2. Židovske predaje u vezi s dvostrukom zapovijedi o ljubavi; 5.3. Ranokršćanska dvo-	

struka zapovijed u okviru židovskih predaja; 5.4. Proširivanje pojma bližnjeg na strance u prisposobi o milosrdnom Samarijancu; 5.5. Proširivanje ljubavi prema bližnjima na zapovijed o ljubavi prema neprijateljima; 5.6. Proširivanje ljubavi prema bližnjem u susretu Isusa s odbačenima	
6. SAŽETAK I HERMENEUTIČKA PROMIŠLJANJA	416
7. ZADAĆE	422
7.1. O Isusovu obrazovanju; 7.2. Isusova etika kao protest protiv židovske ovisnosti o Zakonu? 7.3. Bogoslužje i briga za svakodnevni kruh; 7.4. Isusova etika i eseni	

ČETVRTI DIO: MUKA I USKRS

XIII. POGLAVLJE – ISUS KAO ZAČETNIK KULTA: POSLJEDNJA VEČERA I RANOKRŠĆANSKA EUHARISTIJA

Uvod	427
1. POVIJEST ISTRAŽIVANJA VEČERE GOSPODNJE	430
2. TEKSTOVI O VEČERI GOSPODNJOJ I TIPOVI VEČERE GOSPODNJE U RANOM KRŠĆANSTVU	436
2.1. Riječi ustanovljenja Večere Gospodnje prema sinopticima i Pavlu; 2.2. Ostali rano-kršćanski tipovi Večere Gospodnje uz pavlovsko-sinoptički tip; 2.3. Pregled tipova Večere Gospodnje i tekstova o njoj; 2.4. Rekonstrukcija najstarijih riječi uz Večeru Gospodnju	
3. ISUSOVA POSLJEDNJA VEČERA U KONTEKSTU BLAGDANA PASHE	444
3.1. Isusova posljednja večera – pashalna večera? 3.2. Kritika tumačenja posljednje večere kao pashalne večere	
4. ISUSOVA POSLJEDNJA VEČERA U KONTEKSTU NJEGOVA IŠČEKIVANJA SMRTI	448
4.1. Bijeg učenika; 4.2. Trpljenje nasilja kao sudbina proroka; 4.3. Prisposoba o vinogradarima ubojicama (Mk 12,1-9 i paralele); 4.4. Marko 14,25 – izričaj imanentnog eshatološkog iščekivanja ili Isusovo proroštvo o smrti?	
5. ISUSOVA POSLJEDNJA VEČERA U KONTEKSTU SUKOBA S HRAMOM	451
5.1. Čišćenje hrama kao simbolički čin kritike kulta; 5.2. Posljednja večera kao simbolički čin koji ustanovljuje kult	
6. SAŽETAK I HERMENEUTIČKA PROMIŠLJANJA	456
7. ZADAĆE	457
7.1. Ranokršćanski oblici blagovanja Večere Gospodnje: uvjeti za sudjelovanje; 7.2. Isus kao kritičar kulta?	

XIV. POGLAVLJE – ISUS KAO MUČENIK: MUKA ISUSOVA

Uvod	462
1. FAZE I POLAZIŠTA U POVIJESTI ISTRAŽIVANJA	465

2. TENDENCIJE U IZVORIMA	470
2.1. Rimljani u izvorima; 2.2. Jeruzalemska lokalna aristokracija u izvorima; 2.3. Svjetina, narod (ὄχλος λαός) u izvorima; 2.4. Slika o Isusu u izvorima; 2.5. Slika o učenicima u izvorima	
3. ULOGA RIMLJANA U POSTUPKU PROTIV ISUSA	475
3.1. Formalnopravni aspekti; 3.2. Stvarni razlog za rimski proces protiv Isusa; 3.3. Polazište iz Isusova djelovanja	
4. ULOGA JERUZALEMSKE LOKALNE ARISTOKRACIJE U PROCESU PROTIV ISUSA	480
4.1. Formalnopravni aspekti: pravo u odnosu na procese u Mišni; 4.2. Stvarni razlog za postupak Velikog vijeća protiv Isusa; 4.3. Uporište u Isusovu djelovanju	
5. ULOGA NARODA U PROCESU PROTIV ISUSA	485
5.1. Formalnopravni aspekt: amnestija povodom Pashe; 5.2. Stvarni razlozi za stav naroda; 5.3. Uporište u povijesnom Isusu	
6. SAŽETAK I HERMENEUTIČKA PROMIŠLJANJA	486
7. ZADAĆE	489
7.1. Važni izvankršćanski izvori o stanju prava; 7.2. O pitanju »krivnje za Isusovu smrt«;	
7.3. Pilatova poslanica: Izvor o Muci iz 2. stoljeća	

XV. POGLAVLJE – ISUS KAO USKRSLI: USKRS I NJEGOVA TUMAČENJA

Uvod	494
1. ŠEST FAZA U RASPRAVI O USKRSNOJ VJERI	495
2. IZVORI USKRSNE VJERE I NJIHOVA PROCJENA	501
2.1. Književni rod i vrsta tekstova o Uskrsu (2.1.1. Predaja formulā; 2.1.2. Pripovjedna predaja; 2.1.3. Sažeti pregled književnih rodova i formi tekstova o Uskrsu); 2.2. Predaja formulā i pripovjedna predaja – sadržajne paralele i razlike; 2.3. Predaja formulā o ukazanjima: 1 Kor 15,3-8; 2.4. Pripovjedne predaje (2.4.1. Sinopsa uskršnjih ukazanja: usporedba tekstova u četiri evanđelja; 2.4.2. Uskršnja ukazanja u evanđeljima: redakcijske tendencije); 2.5. Pripovijest o Uskrsu u evanđeljima: povijesna procjena (2.5.1. Ukazanje skupini učenika; 2.5.2. Oспоравано prvo ukazanje: Mariji Magdaleni ili Petru? 2.5.3. Problem praznoga groba)	
3. SAŽETAK I HERMENEUTIČKA PROMIŠLJANJA	519
4. ZADAĆE	525
4.1. Znanstvenopovijesna pripajanja; 4.2. Najstarije izvješće o Isusovu uskrsnuću (PEv 8,28-11,49).	

XVI. POGLAVLJE – POVIJESNI ISUS I POČECI KRISTOLOGIJE

Uvod	529
1. TRI FAZE ISTRAŽIVANJA NOVOZAVJETNE KRISTOLOGIJE	531
2. ISUS KARIZMATIK: IMPLICITNA KRISTOLOGIJA KOD POVIJESNOG ISUSA	540

2.1. Formula »Amen«; 2.2. Naglašeno Isusovo »ja« u antitezama i izjavama o Isusovu dolasku; 2.3. Upotreba metafora o Ocu; 2.4. Oproštenje grijeha; 2.5. Uzročno pripisivanje čudesu; 2.6. Prosudba o Ivanu Krstitelju	
3. ISUS KAO MESIJA: EVOCIRANA KRISTOLOGIJA KOD POVIJESNOG ISUSA	547
3.1. Dva korijena starozavjenog mesijanskog iščekivanja (3.1.1. Pomazani u Starome zavjetu; 3.1.2. Mesijanski likovi u Starome zavjetu); 3.2. Pluralnost mesijanskih iščekivanja u novozavjetnom vremenu (3.2.1. Eshatološko iščekivanje mesijanskih likova nazvanih »mesija«; 3.2.2. Eshatološka iščekivanja mesijanskih likova bez naziva »mesija«; 3.2.3. Politički vladari uzurpiraju mesijanska iščekivanja; 3.2.4. Eshatološka iščekivanja bez mesijanskog lika); 3.3. Isus i mesijanska iščekivanja u njegovo vrijeme (3.3.1. Tekstualni nalazi o odnosu povijesnoga Isusa prema mesijanskim naslovima; 3.3.2. Isusovo suočavanje s mesijanskim iščekivanjima za vrijeme njegova života; 3.3.3. Novo značenje Isusova mesijanstva nakon križa i Uskrsa)	
4. ISUS KAO SIN ČOVJEČJI: EKSPlicitNA KRISTOLOGIJA KOD POVIJESNOG ISUSA?	557
4.1. Dvije jezične predaje iza pojma Sin Čovječji: svakodnevni ili jezik viđenja? 4.2. Spomen Sina Čovječjeg u predaji o Isusu: dokazna građa (4.2.1. Navodi o Sinu Čovječjem koji djeluje u sadašnjosti; 4.2.2. Najava budućega Sina Čovječjeg; 4.2.3. Izjave o Sinu Čovječjem koji trpi); 4.3. Povijesni Isus i izričaj »Sin Čovječji«	
5. KRIŽ I USKRS MIJENJAJU SLIKU O ISUSU	568
5.1. Od mesije do Sina Božjeg; 5.2. Od Sina Čovječjega do novoga čovjeka; 5.3. Od nasljeđivanja Isusa do štovanja Kyriosa	
6. SAŽETAK I HERMENEUTIČKA PROMIŠLJANJA	575
7. ZADAĆE	579
7.1. O mesijanskom naslovu PsSal 17; 7.2. O naslovu Sin Čovječji: 4 Ezer 13; 7.3. O naslovu Sin Božji: 4Q246	
RETROSPEKTIVA: JEDNA VERZIJA ISUSOVA ŽIVOTA – UKRATKO	583
RJEŠENJA	587
DODATAK LITERATURI	625
IMENSKO I PREDMETNO KAZALO	643
O AUTORIMA	655